

SPRAAKKUNST... ! OF ? ... OF TAALBESCHOUWING ?

1. Spraakkunst op school

1.1. EEN FEITELIJKE ANALYSE

Wat gebeurt er tijdens de lessen spraakkunst in de basisschool ? Waarom gebeurt dat ? Wat is het nut voor de kinderen ? Hoe verhoudt spraakkunst zich tot de andere taalgebieden ? ...

Deze en andere vragen leveren bij de leerkracht zelf meestal een dubbele reactie op :

Eerst : verbazing ! Moeten nu plots vragen gesteld worden omtrent dit vak dat al zolang als 'vanzelfsprekend' en 'zo hoort het' onderwezen werd, met nagestreefde wiskundige zuiverheid ?!

Daarna : onzekerheid ! En de vreemde talen dan ? en het logisch-abstract denken, en de bevordering van de taalbeheersing, en de spelling, ... ?

De uitnodiging tot reflectie komt op zich al verrassend over. Immers, een leerkracht is bij uitstek uitvoerder van wat leerplannen en/of handboeken en toetsen als accenten naar voren schuiven. Getrouw bouwt hij of zij uit wat externen in strenge vormen gegoten hebben.

Creatief na-denken over wat en hoe en waarom was (is) eerder een hinderlijke eigenschap. Zo komen een aantal aandachtige waarnemers vrij eenduidig tot een aantal karakteristieken van het huidige spraakkunst-onderwijs.

- "Grammatica en inzonder de syntaxis krijgen een te sterk en exclusief accent." (Daems et al.)
- "Men beperkt zich tot heel duidelijke, indiscutabele zinnen en taalelementen, die artificieel en muf aandoen, los van de gesproken taal." (De Meulenaer)
- "Spraakkunst wordt herleid tot het leren stellen en beantwoorden van erg stereotiepe vraagjes, tot het leren hanteren van 'foefjes en truukjes', (De Meulenaer)
- "Een middel dat doel geworden is, een kunst op zich, doordat wel een ruim begrippenarsenaal gehanteerd wordt, zonder aandacht aan of relatie met de levende taalvaardigheid. " (Van Dort-Slijper).
- "Grammatica biedt nauwelijks steun bij het interpreteren van teksten, en de leerstof is te moeilijk, aangezien het kind nog niet in staat is tot zulke abstracties." (Nijmeegse werkgroep)

Volgens Griffioen is het resultaat zo mager, ondanks de zwoegende onderwijzer, dat men maar het best de grammatica op de lagere school afschaft.

Scherpe uitspraken ! Te scherp wellicht ! Maar voor wie als leerkracht met spraakkunst doende is, bieden deze

uitspraken toch redenen om even stil te staan, de eigen praktijk te analyseren en te onderzoeken op de zinvolheid ervan.

Wat met :

... de hoed op de kast (1 of 2 zinsdelen ?),

de teg. tijd in "Jan krijgt morgen drie boeken."

Kortom, om het feitelijk spraakkunstonderwijs leeft, inhoudelijk en didactisch bekeken, heel wat onbehagen.

Bovendien versterken externe factoren deze ontwikkeling.

In bijna alle officiële toetsen overweegt uitermate het onderzoek naar ontleden; constructie-oefeningen zijn uitzonderingen. Ook bij controle-bezoek blijkt spraakkunst, en daarin het ontleden, een snel en dankbaar meetterrein. Wie peilt bv. de vorderingen in spreekvaardigheid ?...

1.2. HET WENSELIJK BEELD

1.2.1. Leerplannen

Voor de leerkracht is het wenselijk beeld beschreven in het leerplan ("niet in de handboeken," is een veel gehoord verwijt). Het leerplan immers is de kern, de basis waarrond materialen en middelen uitgewerkt dienen te worden.

Het rijksleerplan dateert van 1958, zegge bijna 30 jaar oud. Het leerplan van de Centrale Raad is van '69 en geldt tot eerlang een herziening verschijnt. Toch nog enkele citaten uit dat leerplan van '69 !

- "Het onderricht in de spraakkunst moet leiden tot een beter gebruik van de eigen moedertaal, d.w.z. tot beter luisteren en spreken, beter lezen, beter stellen, waarbij ook de spelling te pas komt. Dit onderricht staat dus niet in dienst van het onderwijs van andere talen."
- "Het uitgangspunt voor het spraakkunstonderricht is de gesproken taal. De benaderingswijze gaat niet uit van de vorm van de zin, wel van de betekenis. Mondelinge expressie gaat de grammaticale vooraf."
- "Het spraakkunstonderwijs moet zijn bekroning niet vinden in de ontleding, maar in de constructie van de zin."

Nog meer citaten zouden de vaststelling versterken van hoe een visie kan verschillen met de praktijkvertaling. Het onderzoek naar 'hoe zoiets mogelijk is' zou ons in deze bijdrage te ver voeren. We houden ons bij deze feiten. Belangrijker lijken ons de wenselijke opties voor morgen. We puren deze én uit het vroegere leerplan, en uit de wetenschappelijke ontwikkelingen, én uit de opgedane praktijkervaringen.

1.2.2. Opties voor een vernieuwd spraakkunstonderricht

- Uitgaan van de betekenis; een structurele zinsbenadering is een bijkomend te bestuderen facet.
- Uitgaan van de gesproken taal, die levensechter het kind in zijn communicatiegebeuren betreft.
- Aanspreken van het totale kind. Ook in spraakkunst moet

- plaats zijn voor beleven, spreken, uitbeelden, verwoorden, verwerken.
- Construeren staat voorop. De investering in ontleden dient afgeslankt.
  - Naamgeving en regelformuleringen dienen tot het echt noodzakelijke beperkt tot b.v. datgene wat nodig is i.v.m. spelling en het functioneel begrijpen.
  - Spraakkunst is een deelgebied van 'het nadenken over het taalsysteem'. De inperking moet ruimte vrij maken voor andere taalbeschouwelijke mogelijkheden.
  - Spraakkunst moet bijdragen tot beter taalgebruik : lezen, schrijven, luisteren, spreken.
  - Spraakkunst en tekstbegrip kunnen op gelijkaardige wijze benaderd worden.
  - Spraakkunst eist een multidisciplinaire aanpak :
'tekst' is meer dan geschreven zinnen of gedachten, taal uit zich in een groeiende waaier van communicatiemiddelen;
talige activiteiten moeten zich uitputten in afwisseling.
  - Een thematische aanpak : iets bevragen, nadenken over... kan een kwestie van minuten of van lesuren zijn. Men kan even stilstaan bij een gedachte, een zin, een talig facet; men kan breedvoerig een taalverschijnsel bestuderen, in relatie met ...

1.2.3. Overbrugging, concreet gesteld

We opteren dus niet voor het afschaffen van de spraakkunst op de Lagere School, zoals ACLO 1978, Griffioen e.a. Wel voor een reductie, een duidelijke plaatsbepaling en een andere didactische aanpak. Vanuit de gestelde opties willen we enkele mogelijkheden nader belichten.

a. Het werkwoord, sleutel van de zin

Een leerling wordt gevraagd een werkwoord uit te beelden. De anderen noteren in één woord wat ze zagen. B.v. 'schrijven'.

De leerlingen stellen vast dat 'schrijven' pas echt actief is als iemand die handeling doet : ik schrijf, hij schrijft,...

Door de koppeling aan een persoon (of zaak) krijgt het werkwoord een actieve, aangepaste vorm : de persoonsvorm. Analooq worden andere werkwoorden uitgebeeld. Na verloop ontdekken de leerlingen een drieledigheid :

werkwoorden als 'spalen' : er moet één nodige aanvulling bij,

werkwoorden als 'slaan' : er moeten 2 nodige aanvullingen bij,

werkwoorden als 'geven' : er moeten er drie bij, die die geeft, die die ontvangt en datgene wat gegeven wordt.

Door deze benadering groeit het inzicht dat de samenstelling van de zin in zijn essentiële delen vanuit het werkwoord bepaald wordt. Het nadenken over een zin gebeurt vanuit het beleven, de uitbeelding, de betekenis.

b. De zin bevragen

Als middel om over een zin na te denken kunnen de leerlingen een eenvormig denkpatroon volgen, waardoor het kluwen van truukjes overbodig wordt.

1. Wat gebeurt er ? (handeling of toestand)
2. Iemand (of iets) doet het ! ....?
3. Iemand doet iets, (aan iemand). ....

De rest van de zin zijn 'vrije aanvullingen' (plaats, tijd, ...)

Visuele schematisering

Zoals bij het leren van vreemde talen kan elk zinsdeel voorgesteld worden door een kleurkaart, b.v. rood voor werkwoorden, geel voor onderwerpen, ... Dit didactische middel biedt enorme kansen om aan taalconstructie te doen, waarborgt het actief taalhandelen en steunt de verinnerlijking.

Enkele oefenmogelijkheden

- Een 1l. trekt een rode kaart. Daarop is een vervoegd werkwoord genoteerd. B.v. loop
Een tweede 1l. moet een bijpassend onderwerp uitzoeken uit een reeks gele kaarten : ik of jij.
Ze ervaren dat het naast elkaar plaatsen (ik voor of na loop) mogelijk is; bij jij alleen na loop.
Een derde 1l. kan eventuele aanvullingen toevoegen (een l.v.? een m.v.? vrije aanvullingen ?...)
- Men biedt een zinspatroon aan bv. geel rood blauw
De 1ln. construeren zinnen of zoeken zinnen die dat patroon illustreren.
- Ze kunnen het gegeven patroon wijzigen, wat de volgorde betreft. Welke betekenisgevolgen levert dat op ?
- Een werkwoord van type 1 (2, 3) wordt aangeboden. De 1ln. bouwen mogelijke constructies. Ze ervaren het verschil in gebruik en in complexiteit tussen de types.
- Een gesproken zin beluisteren. Het patroon ontdekken en het waarom van de opbouw verwoorden.
- het hanteren van krantekoppen : in hoeverre komt de boodschap duidelijk over, ondanks het ontbreken van bepaalde zinsdelen (cf. een gekend zinspatroon). Zo ontbreekt veelal een pv., soms elk werkwoord; toch is de inhoud duidelijk, of wordt opgevuld vanuit de context, vanuit actuele nieuwsfeiten,...

c. Verscherpte zeggingskracht

Leerlingen bespreken een voorval, b.v. een aanrijding. Om meerdere redenen heeft men een nauwkeurige aanduiding nodig van de in het accident betrokken auto.

'de auto' wordt dan verduidelijkt tot...

'de rode auto',

'de vuurrode auto',

'de vuurrode auto met schuifdak',

'de vuurrode auto met schuifdak van het merk ...'.

In allerlei mondelinge en schriftelijke situaties kunnen de 1ln. deze verscherpte omschrijvingen leren hanteren,

ten voordele van een juistere aanduiding, van eenduidigheid tussen ieder in het communicatieproces. Deze bouwmethode leert tegelijk de woordgroep te ontdekken, vanuit een kernwoord (auto). Het begrijpen, het verklanken halen uit deze benadering evenzeer voordeel.

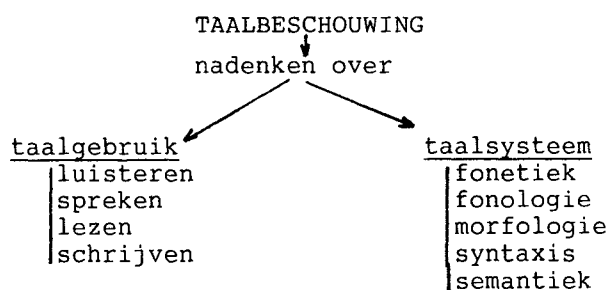
Besluit

Deze voordelen willen aantonen dat spraakkunst - met beperking en didactisch herdenken - zinvol kan bijdragen tot aanwijsbare verbetering van het taalgebruik.

2. Of taalbeschouwing? ...

2.1. SPRAAKKUNST IS NADENKEN OVER ...

Hoezeer spraakkunst als een geïsoleerd taalgebeuren benaderd en ontwikkeld werd is o.m. afleesbaar uit 'Aanteekeningen bij het leerplan Moedertaal 1969' :
"Op de Lagere School staat het hele moedertaalonderricht in het teken van een beter taalgebruik. De taalbeschouwing behoort tot het domein van het voortgezet onderwijs."
Alsof spraakkunst, hoe dan ook, geen facet van taalbeschouwing zou zijn, geen nadenken over... b.v. de structuur. Het kan dan ook niet verwonderen dat de leerkracht, mede doorheen de concretisering, moeite heeft met de plaats en de fundamentele doelstellingen van spraakkunst. Een schema kan hierbij heel wat verduidelijken (uit 'Ontwerp van een curriculum moedertaal; Centrale Raad K.O.).

Taalbeschouwing wordt dus omschreven als het nadenken over taalgebruik én taalsysteem. Daarin situeert de huidige schoolspraakunst zich quasi louter in het deelgebied syntaxis. De andere componenten van het taalsysteem komen eerder onbewust tot hun recht als 'het nadenken over ...' en even losstaand.

2.2. SPRAAKKUNST EN TEKSTBEGRIIP

De benadering van een zin, zoals we die ook didactisch voorstelden, gebeurde vanuit een drietal vragen :

1. Wat gebeurt er (over welke toestand gaat het) ?
2. Welke personen (dieren, zaken) zijn erbij betrokken ?
3. Zijn er aanvullingen ?

Of :

Wie (wat)	doet	wat	aan wie	rest
-----------	------	-----	---------	------

Vanuit dezelfde vragen kan men ook nadenken, niet alleen over de inhoud van een zin, maar ook over de inhoud van een tekst, zoekend naar het belangrijkste, de hoofdgedachten die de spreker/auteur wil weergeven.

Zo'n tekstbevraging kan in elk leerjaar opgezet worden. Na het beluisteren of het individueel lezen van een tekst kan men op zoek naar antwoorden op de vragen :

Wie	zegt doet	wat en hoe	tegen wie	waar wanneer waarom
-----	--------------	---------------	-----------	---------------------------

... en met welk effect ?

Niet altijd kunnen of moeten al deze vragen beantwoord worden. De bevraging kan aanvankelijk mondeling gebeuren, nadien in groepjes, tenslotte individueel. Maar steeds zal een open gedachtenwisseling het individueel nadenken over de inhoud van een boodschap verrijken en verruimen.

Na deze eerste verkenning is dan eventueel nog plaats voor de vroegere, meer klassieke vraagjes, om vraagvormen, werkvormen en zoekstrategieën te oefenen.

We pleiten dus voor een eenvormige benadering van spraakkunst en tekstonderzoek. Het betekent immers voor de leerlingen een gevoelige vereenvoudiging. Elke tekst kan op zijn fundamentele en functionele wijze onderzocht worden. 'Tekst' kan dan zijn 'zachte berm' op een bordje langs de weg, of

2 X bellen	of	max. 8 pers. 640 kg.
------------	----	-------------------------

of een affiche, een reclamebord, een verkiezingsslogan, een stukje uit een kinderboek, een krantekop ("Berchem door het oog van de naald"; "Motorrijders zijn "harde" jongens",.....).

Terecht wordt geklaagd over de schoolse teksten. Taalbeschouwing dwingt gelukkig om uit te gaan van intrinsieke motivatie. Dit onderstelt dat die leerinhoud aangegrepen wordt die kinderen als nuttig, interessant of boeiend en leuk ervaren. Lezen van 'teksten' dient dan ook zo breed en gevarieerd mogelijk uitgewerkt te worden.

2.3. MAAR OOK OVER ...

Taalbeschouwing is dus niet alleen een andere spraakkunstbenadering. Het nadenken over ... kan en dient te gebeuren binnen elk deelfacet van het hierboven aangehaalde schema.

De volgende illustraties willen slechts een aanzet zijn naar een brede uitbouw.

spreeken en luisteren

"Het is hier warm". Wie dat zegt bedoelt meer dan een mededeling. Het houdt een wens in, gericht aan ...
Wat zegt wie, tegen wie ? Hoe ? Waarom ?...
"Je staat op mijn tenen !"
Iemand komt te laat in je bijeenkomst. Hoe reageer je ?

Lezen

Welke tekst past bij welke prent ?
Wie schreef dit ? Waarom ? Met welke bedoeling ?
Is dit een wens ? een bevel ? een mededeling ? ...

Schrijven

het nadenken over : de stijl, de woordkeuze, de indeling, de ordening, de inhoud, de bedoeling, de doelgroep, de duidelijkheid, de volledigheid, de correctheid,...

Fonologie

Wat past bij alle vier ? and, ond, ol, as
z....., h....., br....., w.....
Hoeveel woorden kun je vormen met de letters uit 'keel' ?
Zoek de naam van een boom in elk woord :
verslinden - bereiken - besparen - verdenken

Morfologie

Welk werkwoord krijgt ge- in het voltooid deelwoord ?
verkopen - zullen - doen - verbranden
Van welk werkwoord kun je geen zn. maken ?
liften - loven - pannen - ontwaken

Syntaxis

Welk werkwoord kan geen lv. krijgen ?
roken - geven - schrijven - liggen
Welke werkwoordsvorm kan een bevel uitdrukken ?
Welk zinsdeel ontbreekt in "Rode duivels op de dool" ?

Semantiek

Wat betekent het verkleinwoord in : "Hij heeft een wagentje van anderhalf miljoen gekocht."
Vergelijkingen, zegswijzen en spreekwoorden; samenstellingen en tegenstellingen
Taaldenkrelaties
Figuurlijk taalgebruik :
"Belgisch chocolademerck koerst mee in Franse Rum Race !"
"Groenen bijten in 't zand !"
"Oostende op jacht !"

3. Tot slot

Taalbeschouwing is een nieuwe term en onderstelt een andere ingesteldheid van de gebruiker. Belangrijk hierbij is dat men tijd en ruimte krijgt om op zoek te gaan en om erin thuis te komen. Dit houdt o.m. in los groeien uit een vastgeankerde gewenning, zijnde het blind uitvoeren binnen een statisch keurslijf.

Ook moet een vernieuwde aanpak niet zozeer inhoudelijk vorm krijgen voor ieder en overal gelijk, maar in een gewijzigde instelling en houding van de leerkracht, bewust van de hem omringende taligheid.

Roger Van Hul, Schoolstraat 6, 2730 Zwijndrecht

BIBLIOGRAFIE

- Fr. Daems e.a.; Leren leven in taal; De Sikkels, 1982
- Nijmeegse werkgroep; "Taaldidactiek aan de basis"; Wolters
- W.I.M. Van Calcar; Een nieuwe grammatica; Acco, 1983-1985
- W. Van Peer, J. Tielmans; Instrumentaal; Acco, 1984
- S.L.O.; Taalbeschouwing ter discussie; Enschede, 1984
- Co Leuven; Taalonderwijs anders bekeken; APS, A'dam, 1980
- Aarnoutse; Begrijpend lezen in het 4de leerj.; Nijmegen 1982
- Prof. de Geest; Grammatica als erfdeel; Ons erfdeel 5/84
- De Meulenaer L.; Waarheen met het spraakkunstonderwijs; De Katholieke schoolgids; 1983, nr. 4 en 5.